

Igor Kilanowski

WŁAŚCIWOŚĆ SĄDU W SPRAWACH O NIEWAŻNOŚĆ MAŁŻEŃSTWA

WSTĘP

Małżeństwo między ochrzczonymi podniesione zostało przez Jezusa Chrystusa do rangi sakramentu¹. Prawda ta wyrażona w Słowie Bożym i uregulowana w ustawodawstwie kościelnym sprawia, że jedyną i jednocześnie niezależną władzę nad małżeństwem sakramentalnym posiada Kościół Katolicki.

W niniejszym artykule przedstawione zostaną normy dotyczące właściwości sądów kościelnych przy orzekaniu spraw o nieważność małżeństwa kanonicznego w Kościele łacińskim w pierwszej instancji.

Analizie będą poddane przepisy prawa kanonicznego traktujące o tzw. właściwości przedmiotowej, czyli dotyczącej samego małżeństwa. Następnie zbadana zostanie ewolucja norm dotyczących *stricte* właściwości sądowej, która zgodnie z przepisami prawa, ma istotne znaczenie przy orzeka-

MGR LIC. IGOR KILANOWSKI – doktorant, Katedra Prawa o Posłudze Nauczania, Wydział Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; adres do korespondencji: ul. Drogomińska 12 m. 20, 01-361 Warszawa; e-mail: igorkilanowski@wp.pl

¹ *Catechismus Catholicae Ecclesiae*, Libreria Editrice Vaticana 1997; tekst polski w: *Katechizm Kościoła Katolickiego*, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2012, nr 1601; *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski w: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Pallottinum, Poznań 1984 [dalej cyt.: KPK/83], kan. 1055 § 1.

niu nieważności małżeństwa. Stosowanie norm dotyczących *introductio causa* przez właściwy trybunał ma bowiem doniosłe znaczenie w procesie małżeńskim, ponieważ niewłaściwość sądu zagrożona jest nieważnością całego procesu.

1. PRZEDMIOT JURYSDYKCJI KOŚCIOŁA

Normy w zakresie jurysdykcji Kościoła nad tym, co dotyczy małżeństwa kanonicznego wyrażone zostały wprost w KPK/83: „Sprawy małżeńskie ochrzczonych należą, z prawa własnego, do sędziego kościelnego” (kan. 1671). Postanowienia w tej materii powtórzone zostały w nowelizacji przepisów kanonicznych w motu proprio papieża Franciszka *Mitis Iudex Dominus Iesus*². Natura Kościoła i jego naturalne prawo do szafowania sakramentami ustanowionymi przez Jezusa Chrystusa domaga się, aby nad sakramentem małżeństwa tenże miał pełną i jedyną jurysdykcję [Sobański 1982, 132].

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r.³ konstatawał jeszcze jedną zasadę związaną z jurysdykcją Kościoła nad małżeństwem, tj. wyłączność [Pawluk 1984, 92]. Brak wyłączności w zakresie spraw małżeńskich widać już było w motu proprio papieża Pawła VI *Causas matrimoniales* z 1971 r.⁴ Usunięcie wzmianki o wyłączności jurysdykcyjnej koresponduje z kan. 11 i 1059 KPK/83, który jest zdecydowanie bardziej otwarty na dialog ekumeniczny z różnymi wspólnotami kościelnymi [Pawluk 1984, 92-93].

Poszukując genezy tego przepisu należy na wstępie odnieść się do Pisma Świętego⁵, szczególnie do Ewangelii⁶ i pism św. Pawła⁷. Wprawdzie

² Franciscus, Litterae apostolicae motu proprio datae *Mitis Iudex Dominus Iesus* quibus canones Codicis Iuris Canonici de causis ad matrimonii nullitatem declarandam reformantur (15.08.2015); tekst polski w: *List apostolski motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa*, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów 2015 [dalej cyt.: MIDI].

³ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus* (27.05.1917), AAS 9 (1917), pars II, s. 1-593 [dalej cyt.: KPK/17].

⁴ Paulus VI, Litterae apostolicae motu proprio *Causas matrimoniales* (28.03.1971), AAS 63 (1971), s. 441-46 [dalej cyt.: CM].

⁵ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2009.

u autorów natchnionych odnajdujemy naukę dotyczącą nierozzerwalności małżeństwa, to podkreślić należy, że jurysdykcja sądowa nad tym aspektem życia chrześcijańskiego ma na celu jego szczególną ochronę. Nie jest zatem jedynie prerogatywą sędziego kościelnego orzekać nieważność małżeństwa, ale w istocie, jest on zobowiązany do trwania na straży nierozzerwalności tego sakramentu [Pawluk 1984, 90].

Sędzią kościelnym jest, co do zasady, biskup diecezjalny (kan. 381), jednak może on sprawować władzę sądowniczą „osobiście, albo przez wikariusza sądowego i sędziów, według przepisów prawa” (kan. 391). Praktyka są-

⁶ Łk 16,18 („Każdy, kto porzuca żonę i żeni się z inną, cudzołoży: i kto poślubia oddaloną przez męża, ten cudzołoży”); Mt 19,1-9 („Gdy Jezus skończył przemawiać, opuścił Galileę i drugim brzegiem Jordanu przybył do Judei. Podążała za Nim rzesza ludzi, a On tam ich uzdrowił. Wówczas podeszli do Niego faryzeusze i pytali Go podstępnie: «Czy wolno mężczyźnie rozwieść się z żoną z jakiegokolwiek powodu?». A On odpowiedział: «Czy nie czytaliście, że na początku Stwórca stworzył ich mężczyzną i kobietą?». I dodał: «Z tego powodu mężczyzna opuści ojca i matkę, a połączy się ze swoją żoną. I staną się dwoje jednym ciałem. I tak już nie są dwoje, ale jedno ciało. Tego więc co Bóg złączył, człowiek niech nie rozdziela!». Lecz oni odpowiedzieli: «To dlaczego Mojżesz nakazał wręczyć dokument rozwodu, aby oddalić żonę». Powiedział im: «Mojżesz pozwolił wam rozwodzić się, dlatego że macie zatwardziałe serca. Lecz na początku tak nie było. Dlatego mówię wam: oprócz przypadku nierządu, jeśli ktoś porzuca żonę i żeni się z inną, cudzołoży»”); Mt 5,31-32 („Powiedziano też: *Kto oddala swoją żonę, niech jej wręczy dokument rozwodu*. A Ja wam mówię: Każdy, kto porzuca swoją żonę – poza przypadkiem nierządu – naraża ją na cudzołóstwo, i każdy, kto ożeniłby się z rozwiedzioną, czyni z niej cudzołożnicę”); Mk 10,1-22 („Potem odszedł stamtąd i drugim brzegiem Jordanu udał się do Judei. Tłumy znowu schodziły się do Niego, a On je nauczał, jak to miał w zwyczaju. Wtedy przyszli do Niego faryzeusze i wystawiając Go na próbę, pytali, czy wolno mężowi rozwieść się z żoną. On ich zapytał: «Co wam nakazał Mojżesz?». Oni odpowiedzieli: «Mojżesz pozwolił sporządzić dokument rozwodu i oddalić». Wtedy Jezus powiedział im: «Napisał wam to przykazanie, dlatego że macie zatwardziałe serca. Lecz od początku stworzenia Bóg stworzył ich mężczyzną i kobietą. Z tego powodu mężczyzna opuści ojca swego i matkę i złączy się ze swoją żoną. I staną się jednym ciałem. I tak już nie są dwoje, ale jedno ciało. Tego więc, co Bóg złączył, człowiek niech nie rozdziela!». W domu ponownie uczniowie zapytali Go o to. Powiedział im: «Jeśli ktoś porzuca żonę i żeni się z inną, popełnia cudzołóstwo względem niej. I jeśli ona porzuciła swego męża i wyszła za innego, też cudzołoży»”).

⁷ Rz 7,1-3 („Czy nie wiecie, bracia – mówię przecież do tych, co znają Prawo – że Prawo ma władzę nad człowiekiem jak długo on żyje? Wobec tego, zamężna kobieta na mocy Prawa jest związana z mężem, dopóki on żyje. Natomiast kiedy mąż umrze, jest wolna od Prawa, które wiąże ją z mężem. Dlatego właśnie, jeśli zostanie żoną kogoś innego, gdy jej mąż żyje, dopuszcza się cudzołóstwa. Kiedy jednak mąż umrze, jest wolna i nie popełnia cudzołóstwa, wychodząc za drugiego”); 1Kor 7,10-11 („Tym natomiast, którzy już wstąpili w związek małżeński, nakazuję nie ja, ale Pan: żonie nie wolno odchodzić od męża, a jeśli już odejdzie, niech pozostanie niezamężna albo niech pojedna się z mężem. Tak samo mąż niech nie odchodzi od żony”).

dowa wskazuje, że istotnie, biskup diecezjalny, powołuje zgodnie z prawem wikariuszy sądowych i innych sędziów kościelnych (kan. 1420), którzy spełniając odpowiednie wymagania, stoją na straży nierozzerwalności węzła małżeńskiego poprzez orzekanie w sprawach dotyczących jego nieważności. Troska Kościoła w zakresie tego istotnego przymiotu małżeństwa nie ogranicza się jedynie do pobłogosławienia małżeństwa, ale także na etapie sądowym, jawi się jako ogromna odpowiedzialność w tej delikatnej materii. Nie ulega wątpliwości, że społeczność kościelna posiada własne prawo. „Własne” oznaczać będzie nie tylko pochodzenie regulacji prawnych z samej wspólnoty kościelnej, ale także z faktu założenia i kierowania Kościoła przez Jezusa Chrystusa [Sobański 1990, 125]. Jurysdykcja dotycząca małżeństwa, gdzie przynajmniej jedna ze stron jest ochrzczona, wynika nie tylko z przepisów promulgowanych przez ustawodawcę kościelnego, ale głównie z faktu, że Kościół pozostaje w nieustannym władaniu Jezusa Chrystusa, a to On pozostawił Apostołom depozyt wiary, w którym znajdują się sakramenty [Pawluk 1996, 66]⁸.

2. SPRAWY ZAREZERWOWANE

Nowelizacja przepisów prawa kanonicznego w zakresie właściwości sądowej przy orzekaniu spraw o nieważność małżeństwa nie dotknęła przepisów kodeksowych w materii orzekania w niektórych przypadkach przez Stolicę Apostolską.

Pod osąd Biskupa Rzymu *ex lege* wezwane są sprawy wszystkich tych, którzy sprawują najwyższą władzę państwową (kan. 1405 § 1, 1°). Są to „sprawy większej wagi” (*causae maiores*) i ze względu na prymat papiejskiej jurysdykcji należą one do osądu przez Stolicę Świętą. Do kategorii osób, których sprawy zarezerwowane są osobistej i wyłącznej kompetencji Biskupa Rzymu należą: król, cesarz, prezydent republiki [Krukowski 2007, 21].

Pamiętać należy, że poza sprawami zarezerwowanymi *a iure*, Ojciec Święty może wezwać przed swój sąd także pozostałe sprawy wszystkich wiernych. Ustawodawca stanowi, że „z racji prymatu Biskupa Rzymskiego wolno każdemu wiernemu swoją sprawę, czy to sporną, czy karną, na każdym stopniu postępowania i w każdym stadium sporu, przenieść do rozpa-

⁸ Tam także więcej w zakresie rozwoju doktryny o przedmiocie jurysdykcji kościelnej.

trzenia Stolicy Świętej lub do niej ją wnieść” (kan. 1417 § 1). Ta norma proceduralna wynika wprost z przepisów kan. 331, w którym ustawodawca określa władzę papieża jako „najwyższą, pełną, bezpośrednią, powszechną i zwyczajną”. Kodeksowa deklaracja prawodawcy jest jednocześnie powtórzeniem norm zawartych w konstytucji Soboru Watykańskiego I *Pastor aeternus*⁹, w którym Ojcowie Soboru nauczają, że papież może sądzić sprawy dotyczące wiernych ze wszystkich diecezji i części świata katolickiego.

Zgodnie z przytoczonymi zasadami nie ulega wątpliwości, że przed osobistą osadą papieża powinny trafić sprawy o orzeczenie nieważności małżeństwa osób piastujących najważniejsze urzędy w strukturach państwowych. Ojciec Święty może skierować te sprawy również przed Trybunał Roty Rzymskiej (kan. 1443 i nast.). Rota Rzymska sądzi także w pierwszej instancji sprawy małżeńskie tych wiernych, którzy z jakiegoś powodu wnieśli sprawę przed Biskupa Rzymu.

3. WŁAŚCIWOŚĆ SĄDOWA

3.1. Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 roku

Poddając analizie normy zawarte w KPK/17 stwierdzić należy, że ustawodawca rozciągał jurysdykcję nad małżeństwem nie tylko na wiernych, którzy przyjęli chrzest w Kościele Katolickim, ale także na wiernych ochrzczonych we wspólnotach niemających pełnej jedności ze Stolicą św. Piotra. T. Pawluk zaznacza, że ten zapis proceduralny nie znalazł uznania u większości przedstawicieli doktryny [Pawluk 1996, 65]. Niewątpliwie stosowanie tego przepisu w praktyce napotykało na wiele trudności. Stało także w sprzeczności z dialogiem ekumenicznym, stąd w KPK/83 norma ta nie została zaaplikowana.

Sprawę o nieważność małżeństwa zgodnie z normami zawartymi w Kodeksie Piobenedyktyńskim można było wnieść do trybunału biskupiego właściwego ze względu na miejsce zawarcia związku małżeńskiego (*forum*

⁹ Concilium Vaticanum I, Constitutio dogmatica *Pastor aeternus* (18.07.1870), w: H. Denzinger, A. Schönmetzer, *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, n. 3050-3075; tekst polski w: <https://gloria.tv/media/8VQmnTziYzU> [dostęp: 1.04.2016].

contractus, can. 1962) oraz ze względu na zamieszkanie stałe lub tymczasowe strony pozwanej (*forum domicilii vel quasi-domicilii*, can. 1964).

Pierwsza właściwość sądowa, wynikająca z zawarcia małżeństwa na terytorium danego sądu kościelnego, nie sprawia trudności interpretacyjnych. Zasada ta istnieje w Kościele od czasów organizowania się jednostek hierarchii kościelnej [Subera 1968, 67], ponadto wynika ona z samej istoty urzędu posługi biskupiej. Biskup diecezjalny na mocy sakramentalnych święceń i nominacji posiada władzę własną, pełną i bezpośrednią, stąd w sprawach małżeńskich pierwszą właściwością sądową będzie sąd zawarcia małżeństwa. Właściwość ta wynika z władzy ustawodawczej, wykonawczej i sędziowskiej biskupa diecezjalnego.

Prawodawca kościelny promulgując normy dotyczące właściwości sądowej odniósł się do rzymskiej zasady zawartej w Kodeksie Justyniana *actor sequitur forum rei*. Stwierdził wprost, że chodzi tu zarówno o miejsce stałego zamieszkania (*domicilium*), jak i miejsce tymczasowego zamieszkania (*quasi-domicilium*).

3.2. Motu proprio *Causas matrimoniales* z 1971 roku

Dnia 28 marca 1971 r. papież Paweł VI promulgował nowe normy dotyczące „przyspieszenia” spraw małżeńskich. We wstępie stwierdził: „Sprawy małżeńskie należą do szczególnej opieki Kościoła – Matki i przez to Kościół stara się chronić świętość i prawdziwą naturę węzła małżeńskiego. Posługa sędziów kościelnych ukazuje najpierw – przez tą specjalną drogę – pasterską troskę Kościoła – który jest świadomy jak bardzo zbawienie dusz widoczne jest w sprawach małżeńskich” (CM, wstęp). Dokument papieski rozszerza właściwość sądów kościelnych do aż trzech tytułów. Niezmiennie jest to miejsce celebracji sakramentu małżeństwa (CM, art. IV § 1 pkt a) oraz miejsce zamieszkania stałego lub tymczasowego strony pozwanej (CM, art. IV § 1 pkt b). Nowością wprowadzoną przez Pawła VI jest „sąd miejsca, w którym w rzeczywistości będzie zebrana większość dowodów lub zeznań, jeśli zgodę wyrazi ordynariusz miejsca gdzie strona pozwana mieszka, oraz zgodę wyrazi ordynariusz miejsca i wikariusz sądowy sądu, na terenie którego znajdują się faktycznie dowody” (CM, art. IV § 1 pkt c).

Doktryna wskazuje, że przyjęcie skargi powodowej z właściwości sądowej wynikającej z miejsca zebrania materiału dowodowego powinno być poprzedzone powzięciem informacji, czy strony nie wnoszą żadnego sprze-

ciwu w tej materii [Janczewski 1995, 182]. Ten szczególny obowiązek nakłada na oficjała „sądu dowodowego” ustalenie zdania strony pozwanej, która mogłaby wnieść zarzut niewłaściwości sędziego. Normy Pawła VI zaznaczają także, że w trakcie instancji, w szczególnych okolicznościach, zarówno ze względu na osoby, jak i na fakty, istnieje możliwość przeniesienia sprawy do innego właściwego trybunału. Istotne jest jednak wyrażenie zgody przez obie strony procesowe oraz trybunały. Konieczne jest także, aby trybunały te były właściwe do prowadzenia sprawy. Na mocy tych przepisów prawie niemożliwe było przenoszenie spraw do trybunałów bardziej liberalnych w orzekaniu nieważności małżeństwa, z czym pojawia się coraz więcej problemów w obecnej praktyce sądowej. Wprowadzenie możliwości wyboru trybunału przez strony procesowe właściwego i jednocześnie dogodnego ze względu na zebranie materiału dowodowego, było jednym z najważniejszych postanowień motu proprio *Causas matrimoniales*. Ta nowelizacja prawa procesowego przyczyniła się niewątpliwie do przyspieszenia wielu spraw małżeńskich. Istotne jest jednak, że prawodawca ograniczał stronom dowolność wyboru trybunału poprzez konieczność uzyskania zgody ordynariusza miejsca oraz oficjała sądu. Ten zapis proceduralny służył nie tylko zabezpieczeniu w pewnym stopniu wiarygodności stron, ale także pozwalał sądowniczej władzy kościelnej na faktyczną ocenę materiału dowodowego przedstawianego przez strony.

3.3. Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 roku

W KPK/83 Księga VII „Procesy” stanowi uwieńczenie dzieła ustawodawczego Kościoła. Przy rewizji Kodeksu pojawiały się liczne postulaty, aby nowelizacja prawa procesowego umożliwiła stronom w jak najlepszy sposób prawo do dochodzenia własnych praw [De Diego-Lora 2011, 1074].

Tytuły kompetencji sądowej w sprawach o nieważność małżeństwa w pierwszej instancji zostały zamieszczone w kan. 1673. Nowością jest, że ustawodawca określa cztery podstawy wniesienia skargi do właściwego trybunału. Niewątpliwie jest to realizacja postulatów wskazywanych przez kanonistów i przedstawicieli sądownictwa kościelnego w trakcie prac nad rewizją prawa Kościoła. Kanon ten jest pokłosiem can. 1962 i 1964 KPK/17. Następnie wpływ na dzisiejszy kształt tego przepisu miały zmia-

ny dokonane przez instrukcję *Provida Mater Ecclesia* z 15 sierpnia 1936 r.¹⁰ Ustawodawca wziął także pod uwagę kształt norm wydanych przez papieża Pawła VI w motu proprio *Causas matrimoniales*.

Niezmiennie, pierwszym i zasadniczo podstawowym tytułem właściwości sądu przy orzekaniu spraw o nieważność małżeństwa, jest trybunał miejsca zawarcia związku małżeńskiego (*forum contractus*, kan. 1673 § 1).

Ustawodawca w KPK/83 powtarza normę zawartą w poprzednim zbiorze praw ustalając, że właściwe forum sądowe jest tam, gdzie strona pozwana posiada stałe lub tymczasowe miejsce zamieszkania (kan. 1673 § 2). *Domicilium* uzyskuje się zamieszkując jakąś parafię lub diecezję z zamiarem przebywania w niej na stałe. Ustawodawca przewiduje także nabycie stałego zamieszkania poprzez przebywanie na danym terytorium przez pięć lat (kan. 102 § 1). Z kolei *quasi domicilium* jest obwarowane zamiarem przebywania na danym terenie przez co najmniej trzy miesiące (kan. 102 § 2). Znowelizowany Kodeks ułatwia nabycie zamieszkania tymczasowego. Normy Kodeksu Piobenedyktyńskiego wymagały zamiaru przebywania na danym terytorium przez co najmniej sześć miesięcy [Gordon 1983, 2].

Ewidentną nowością nowego ustawodawstwa jest możliwość wniesienia sprawy o nieważność małżeństwa przed trybunał stałego zamieszkania powoda (kan. 1673 § 3). Jest to zmiana, która wykracza poza wspomnianą rzymską zasadę *actor sequitur forum rei*. Z. Janczewski przedstawiając rację niniejszego przepisu, wskazuje, że dotarcie strony pozwanej do sądu nie spotyka się z tak dużą niedogodnością, jak to miało miejsce w ubiegłych stuleciach [Janczewski 1995, 185]. Ponadto, w sądzie kościelnym zdarza się, że sprawy prowadzone są przy udziale tylko jednej strony procesowej, którą jest powód, jednocześnie uznając, poprzez wydanie odpowiedniego dekretu, stronę pozwaną za nieobecną w sądzie. Racje religijne, które są głównym motywem poznania prawdy o małżeństwie nie zawsze są tak istotne dla obu stron postępowania. Ustawodawca wychodzi naprzeciw zasadzie równości stron, dając możliwość wyboru właściwego forum sądowego [Janczewski 1995, 187]. Pamiętać należy, że analizowany kanon zobowiązuje stronę powodową do uzyskania zgody oficjała sądu stałego zamieszkania strony pozwanej. W praktyce pojawia się problem, w jaki sposób powód ma zwrócić się o taką zgodę. Wydaje się, mając na względzie do-

¹⁰ Sacra Congregatio de Disciplina Sacramentorum, *Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis in pertractandis causis de nullitate matrimoniorum Provida Mater Ecclesia* (15.08.1936), AAS 28 (1936), s. 313-62.

bro duchowe stron, które jest szczególnie chronione przez kościelne prawo procesowe, aby dla ułatwienia stronie powodowej uzyskania koniecznej zgody, to oficjał skierował zapytanie do wikariusza sądowego miejsca zamieszkania strony pozwanej [Krukowski 2007, 333]. Organom sądownictwa kościelnego o wiele łatwiej porozumieć się w takiej sprawie. Ustawodawca zobowiązuje kościelny wymiar sprawiedliwości do wysłuchania zdania strony pozwanej. Nie ulega wątpliwości, że milczenie zainteresowanej strony uznać należy za zgodę [Del Pozzo 2013, 198-99] na prowadzenie postępowania ze względu na stałe zamieszkanie powoda.

Czwartym właściwym forum sądowym, ustanowionym przez KPK/83, jest trybunał miejsca, w którym faktycznie należy zebrać większość dowodów (kan. 1673 § 4). Skorzystanie z tej właściwości trybunału obwarowane jest uzyskaniem zgody oficjała sądu właściwego ze względu na zamieszkanie strony pozwanej.

Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej autorytatywnie wskazał interpretację niniejszego przepisu¹¹. Podał definicję „większości dowodów” wskazując, że w przypadku faktycznej oceny należy brać pod uwagę nie tylko miejsce zamieszkania świadków strony powodowej, ale także pozwanej, tak, aby nie ograniczyć żadnego z prawa stron. Trybunał podkreślił, że istotne są także środki dowodowe *ex officio*. Oficjał przy wyrażeniu zgody na prowadzenie sprawy z tej właściwości sądowej winien wziąć pod uwagę, poza faktyczną ilością materiału dowodowego, jego wagę i znaczenie dla sprawy. Niewątpliwie ten zapis jest najbardziej problematyczny. Oficjał zobowiązany jest *de facto*, już przed przyjęciem skargi powodowej, zbadać nie tylko ilość dowodów, ale także ich jakość. Musi być przy tym bardzo rozważny, aby nie zaszkodzić stronom postępowania, oceniając skądinąd, subiektywnie przedstawiony przez powoda materiał dowodowy. Odpowiedzialnym za ocenę środków dowodowych jest oficjał trybunału miejsca, w którym te dowody faktycznie się znajdują. Oficjał sądu strony pozwanej nie może wyrazić zgody, jeśli jest przekonany, że twierdzenie o większości środków dowodowych jest bezpodstawne [Janczewski 1995, 189].

3.4. Instrukcja procesowa *Dignitas connubii* z 2005 roku

W dniu 25 stycznia 2005 r. Papieska Rada ds. Tekstów Prawnych promulgowała instrukcję *Dignitas connubii*, „którą należy zachować w sądach

¹¹ Suprema Tribunalis Signaturae Apostolicae, Declaratio *De foro plerarumque probationum* (27.04.1989), AAS 81 (1989), s. 892-94.

diecezjalnych i międzydiecezjalnych w prowadzeniu spraw o nieważność małżeństwa”¹². Stwierdzić należy, że Instrukcja nie jest dokumentem reformatorskim, ale niezmiernie potrzebnym sądownictwu kościelnemu. W wielu kwestiach uzupełnia ona luki prawne, które pojawiły się w trakcie procesowania na podstawie KPK/83.

W materii właściwości sądu do orzekania spraw o nieważność małżeństwa *Dignitas connubii* powtarza normy zawarte w KPK/83. Istotne *novum* wprowadza art. 3 § 2, który pod osąd Kościoła pozwala wnieść sprawy akatolików zarówno ochrzczonych, jak i nieochrzczonych. Norma ta obwarowana jest jednak dowiedzeniem przed właściwym forum sądowym stanu wolnego co najmniej jednej ze stron. Nie chodzi zatem o proces mający na celu orzeczenie nieważności małżeństwa. Zasady prawne zawarte w *Dignitas connubii*, rozszerzają właściwość trybunałów Kościoła łacińskiego na badanie i orzekanie w sprawach małżeńskich „braci odłączonych” oraz członków pozostałych wspólnot kościelnych. Przepis ten, jak wskazuje A. Stankiewicz, ma wydźwięk ekumeniczny, jednocześnie podkreślając, że trybunał kościelny jest właściwy jedynie do orzeczenia stanu wolnego strony akatolickiej, jeśli ta chciałaby zawrzeć małżeństwo w Kościele Katolickim z osobą w nim ochrzczonej lub do niego przyjętą [Stankiewicz 2007, 27-28].

Instrukcja powtarza także, że sprawy o nieważność małżeństwa osób, które sprawują najwyższą władzę państwową zarezerwowane są Najwyższemu Pasterzowi, zaznacza także, że Ojciec Święty, z racji sprawowania najważniejszego urzędu w Kościele, ma prawo wezwać pod swój osąd również inne sprawy z zakresu kanonicznego prawa małżeńskiego [Stankiewicz 2007, 28]. A. Stankiewicz, podobnie jak J. Krukowski, wyjaśnia, że chodzi o sprawy osób sprawujących najważniejsze funkcje państwowe, czyli głowy i przywódców państw. Nie ogranicza to jednak prawa osób stojących na czele rządów czy parlamentów do wniesienia sprawy przed papieża. Wydaje się jednak, że możliwe jest to wówczas, gdy strona sama wyrazi taką prośbę, nie następuje to zatem z mocy prawa [Stankiewicz 2007, 29].

Z racji praktycznej materii instrukcji *Dignitas connubii*, dokument ten wskazuje nowe obowiązki stojące po stronie wikariusza sądowego, który ma przyjąć skargę o nieważność małżeństwa. Należy do nich między innymi stwierdzenie zamieszkania stałego lub tymczasowego stron procesow-

¹² Pontificium Consilium de Legum Textibus, *Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis et interdioecesanis in pertractandis causis nullitatis matrimonii Dignitas connubii* (25.01.2005), „*Communicationes*” 37 (2005), s. 11-92 [dalej cyt.: DC].

wych w przypadku wątpliwości w tej materii (DC, art. 11 § 1). Instrukcja zakłada, że sama deklaracja stron, wyjawiona na przykład w skardze powodowej, może nie wystarczyć sędziemu kościelnemu do przyjęcia sprawy przed swój osąd. Oficjał sądu ma prawo wymagać udowodnienia faktu zamieszkania poprzez wskazanie dokumentów kościelnych, np. świadectwa ślubu, czy deklaracji proboszcza miejsca zamieszkania. W celu udowodnienia miejsca zamieszkania strony mogą posłużyć się również dokumentami wydanymi przez władzę świecką, np. kopią dowodu osobistego (pamiętając jednocześnie, że dla ustawodawstwa kościelnego istotne jest faktyczne zamieszkanie, a nie miejsce zameldowania), czy też umową najmu lokalu mieszkalnego. W przypadku dalszej wątpliwości oficjał zobowiązany jest do zbadania innych dowodów wskazujących na posiadanie stałego lub tymczasowego miejsca zamieszkania stron w obrębie jego właściwości sądowej, ma zatem uczynić wszystko, aby osiągnąć moralną pewność, że jest właściwy do prowadzenia procesu.

3.5. Motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* z 2015 roku

Istotne zmiany w przedmiocie właściwości sądowej przy orzekaniu spraw o nieważność małżeństwa wprowadza motu proprio papieża Franciszka *Mitis Iudex Dominus Iesus*. Dokument ten jest pokłosiem obrad Nadzwyczajnego Synodu Biskupów, którego tematem było małżeństwo i rodzina. Ojciec Święty wsłuchując się w postulaty grup wiernych oraz hierarchów kościelnych postanowił zreformować proces o orzeczenie małżeństwa, ponieważ „jest ogromna liczba wiernych, którzy choć pragną kierować się własnym sumieniem, coraz częściej odwracają się od struktur prawnych Kościoła wskutek fizycznego lub moralnego oddalenia; miłość i miłosierdzie wymagają, aby Kościół jak matka stał się bliski swoim dzieciom, które czują się odłączone” (MIDI, preambuła).

Zgodnie z wolą papieża Franciszka omawiany powyżej kan. 1673 KPK/83 przyjął następujące brzmienie: „W sprawach o nieważność małżeństwa, które nie są zarezerwowane Stolicy Apostolskiej, właściwe są: 1° trybunał miejsca, w którym małżeństwo zostało zawarte; 2° trybunał miejsca, w którym jedna ze stron lub obie strony mają stałe lub tymczasowe zamieszkanie; 3° trybunał miejsca, w którym faktycznie trzeba będzie zebrać większość dowodów” (MIDI, kan. 1672).

Podstawową właściwością na mocy dokumentu papieża Franciszka jest zatem trybunał miejsca zawarcia małżeństwa, normy w tym zakresie nie

uległy zmianie od pierwszej kodyfikacji prawa kościelnego. W zasadzie uznać należy, że właściwość ta jest zasadą naczelną, pomimo, iż żadna z regulacji prawnych nie wskazuje na hierarchię właściwości. Komentatorzy wskazują, że brak obwarowań prawnych właściwości sądu z tytułu miejsca zawarcia związku małżeńskiego prezentuje się jako najważniejsza [Sztuchmiller 2007, 87]. Najwyższy prawodawca proponuje równoważność wszystkich tytułów forum sądowego, postulując jednocześnie „zasadę bliskości pomiędzy sędzią i stronami” (MIDI, art. 7).

Drugi tytuł właściwości prezentowany przez *Mitis Iudex Dominus Iesus* diametralnie reformuje dotychczas akceptowaną i praktykowaną zasadę *actor sequitur forum rei* [Pinto 1993, 488]. Obowiązujące normy nie rozdzielają miejsca zamieszkania strony pozwanej od miejsca zamieszkania strony powodowej. Prawodawca zrezygnował z warunków stawianych dotychczas przez prawo w przypadku wyboru sądu właściwego ze względu na zamieszkanie strony powodowej.

Obecnie normy dotyczące właściwości sądowej przedstawiają się jako bardzo pobłażliwe i budzą obawy wielu kanonistów. Niewątpliwie, prawodawca wprowadzając nowelizację kan. 1673 KPK/83, wykazuje ogromne zaufanie dla stron procesowych, jednak w praktyce liberalny wydźwięk tego przepisu może nastroić wiele trudności. „Nowe przepisy *de foro competentis* służą przywróceniu bliskości między sędzią i wiernymi, którą tak wyraźnie eksponuje Papież Franciszek” [Krajczyński 2015, 63]. Nie sposób się z tą prawdą nie zgodzić, jednak należy zauważyć, na przykładzie ustawodawstwa świeckiego, że prawo kościelne posiada dość rozbudowane tytuły kompetencji sędziego kościelnego. Bez odpowiedzi pozostaje pytanie, czy rzeczywiście, ułatwienie korzystania z forum sądowego bez spełnienia dodatkowych warunków przez strony nie będzie przez nie nadużywane. Za J. Krajczyńskim należy przypomnieć refleksję L. Adamowicza, który wprost stwierdził, że „rozszerzenie właściwości jest wręcz niebezpieczne” [Krajczyński 2015, 64]. niesprawiedliwością byłoby jednak przedstawienie zmian wprowadzonych przez papieża Franciszka jedynie przez pryzmat zagrożeń. Istotne korzyści promulgacji omawianych norm prezentuje A. Sosnowski wskazując m.in. na obniżenie kosztów procesowych [Sosnowski 2015, 62], a także na rzeczywiste przybliżenie wymiaru sprawiedliwości kościelnej do wiernych [Sosnowski 2015, 63], którzy mając przed oczyma swoje dobro duchowe, mają prawo do dochodzenia swoich racji przed kompetentnym sędzią kościelnym. Autor konstatuje jednak, że mimo wielu korzyści wynikających ze zmian we właściwości sądowej istnieje wyso-

ce prawdopodobne ryzyko stosowania przez strony tzw. „turystyki procesowej”, mającej na celu ułatwienie przeprowadzenia procesu, a co za tym idzie orzeczenie nieważności małżeństwa niezgodnie ze stanem prawnym i faktycznym. Mimo wszystko, należy być posłusznym Najwyższemu Prawodawcy, który obdarza strony procesowe ogromnym zaufaniem, nie stawiając obwarowań prawnych do prowadzenia procesu w wybranym przez strony procesowe trybunale kościelnym.

Trzeci tytuł właściwości, dotychczas obowiązujący, także uległ nowelizacji. Prawodawca nie wymaga już uzyskania zgody wikariusza sądowego i wysłuchania strony pozwanej. Jest to kolejne powtórzenie zasady zaufania do stron mającej wydźwięk w całym dokumencie papieskim. Dotychczas obowiązek oceny materiału dowodowego spoczywał na wikariuszu sądowym. W obowiązującym stanie prawnym *de facto* to strona jest zobowiązana do oceny prezentowanego przez siebie materiału dowodowego. Nie ulega wątpliwości, że pod względem ilościowym strona jest rzeczywiście w stanie określić, że prezentowany przez nią materiał dowodowy znajduje się na terenie diecezji innej niż ta, w której zawierane było małżeństwo. Znaczące jest jednak, czy strona będzie miała świadomość, że poza ilością materiału dowodowego istotna jest wartość przedstawionych materiałów [Krukowski 2007, 333]. Aspekt ten niebrany pod uwagę przez prawodawcę w analizowanych normach, niewątpliwie przysporzy wiele trudności w sprawach prowadzonych przez sąd wybrany przez stronę ze względu na konieczność zebrania dowodów służących w procesie o nieważność małżeństwa. Normy prawne nie mogą wymagać od stron tak dogłębnej znajomości przepisów, aby strony mogły same ocenić wartość prezentowanego przez siebie materiału dowodowego. W związku z powyższym strona samodzielnie wybierająca trybunał właściwy do prowadzenia procesu może nie mieć świadomości, że poza przedstawionym materiałem, sąd w trakcie instrukcji procesu zobowiązany jest do wezwania dowodów z urzędu.

ZAKOŃCZENIE

Ewolucja przepisów prawa kościelnego w zakresie forum sądowego właściwego do orzekania spraw o nieważność małżeństwa miała miejsce głównie po Soborze Watykańskim II. Pierwsza kodyfikacja prawa przewidywała jedynie dwa tytuły wniesienia sprawy przed trybunał biskupi, tj. miejsce zawarcia małżeństwa oraz miejsce zamieszkania strony pozwanej.

Normy z 1971 r. dodały jeszcze jeden tytuł mający na celu ułatwienie zebrania materiału dowodowego. KPK/83 pozwalał na wybór właściwego sądu aż w czterech przypadkach, obwarowanych jednak spełnieniem istotnych warunków. Praktyka wskazywała, że najistotniejszymi i najczęściej wybieranymi sądami, szczególnie w Polsce, były trybunały: zawarcia małżeństwa i miejsca zamieszkania strony pozwanej. Najnowsza nowelizacja przepisów prawa procesowego zmniejszyła dotychczasową ilość właściwych forów sądowych do trzech, znosząc jednocześnie obwarowania zawarte w Kodeksie Jana Pawła II. Zmiany te, mające na celu przybliżenie sądownictwa kościelnego do wiernych, zmniejszenie kosztów prowadzonych procesów oraz przyspieszenie prac trybunałów, budzą wiele wątpliwości badaczy prawa kanonicznego oraz pracowników sądowego wymiaru sprawiedliwości. Biorąc jednak pod uwagę doniosłą deklarację prawodawcy kościelnego dotyczącą zaufania do stron procesowych, przed ostateczną oceną wspomnianej nowelizacji należy oczekiwać i obserwować stan spraw o nieważność małżeństwa prowadzonych w trybunałach Kościoła. Należy jednocześnie wyzbyc się podejrzliwości wobec stron procesowych oraz idąc za nauczaniem i przykładem papieża Franciszka, wspomóc wiernych tak, aby „serca [tych – I.K.], którzy oczekują na wyjaśnienie swojej sytuacji, nie były zbyt długo zniewolone przez mroki wątpliwości” (MIDI, preambuła).

BIBLIOGRAFIA

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2009.

Źródła prawa

- Catechismus Catholicae Ecclesia, Libreria Editrice Vaticana 1997; tekst polski w: Katechizm Kościoła Katolickiego, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2012.
- Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski w: Kodeks Prawa Kanonicznego, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Pallottinum, Poznań 1984.
- Codex Iuris Canonici Pii X Pontificus Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus (27.05.1917), AAS 9 (1917), pars II, s. 1-593.
- Concilium Vaticanum I, Constitutio dogmatica Pastor aeternus (18.07.1870), w: H. Denzinger, A. Schönmetzer, Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum, n. 3050-3075; tekst polski w: <https://gloria.tv/media/8VQmnTziYzU> [dostęp: 1.04.2016].

- Franciscus, Litterae apostolicae motu proprio datae Mitis Iudex Diminus Iesus quibus canones Codicis Iuris Canonici de causis ad matrimonii nullitatem declarandam reformantur (15.08.2015); tekst polski w: List apostolski motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów 2015.
- Paulus VI, Litterae apostolicae motu proprio Causas matrimoniales (28.03.1971), AAS 63 (1971), s. 441-46.
- Pontificium Consilium de Legum Textibus, Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis et interdioecesanis in pertractandis causis nullitatis matrimonii Dignitas connubii (25.01.2005), „Communicationes” 37 (2005), s. 11-92.
- Sacra Congregatio de Disciplina Sacramentorum, Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis in pertractandis causis de nullitate matrimoniorum Provida Mater Ecclesia (15.08.1936), AAS 28 (1936), s. 313-62.
- Suprema Tribunalis Signaturae Apostolicae, Declaratio De foro plerarumque probationum (27.04.1989), AAS 81 (1989), s. 892-94.

Literatura

- De Diego-Lora, Carmelo. 2011. „De processibus.” W *Codex Iuris Canonici. Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz. Powszechne i partykularne ustawodawstwo Kościoła katolickiego. Podstawowe akty polskiego prawa wyznaniowego*. Edycja polska na podstawie wydania hiszpańskiego, red. Piotr Majer, 1047-50. Kraków: Wolters Kluwer Polska.
- Del Pozzo, Massimo. 2013. “The influence of the Lex propria of the Signatura on Causes of Marriage Nullity.” In *Matrimonial Law and Canonical Procedure*, eds. Luis Navarro, and Patricia M. Dugan, 181-230. Paris: Wilson Lafleur.
- Gordon, Ignacio. 1983. *Novus processus nullitatis matrimonii. Iter cum adnotationibus*. Romae: Pontificia Universitas Gregoriana.
- Janczewski, Zbigniew. 1995. „Właściwość trybunałów kościelnych w sprawach małżeńskich w okresie od 1917 do 1983 roku.” *Prawo Kanoniczne* 38, nr 3-4:165-204.
- Krajczyński, Jan. 2015. „Proces zwyczajny.” W *Proces małżeński według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. Jan Krajczyński, 53-74. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Krukowski, Józef, red. 2007. *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*. T. V: *Księga VII. Procesy*. Poznań: Pallottinum.
- Pawluk, Tadeusz. 1984. „Procesy małżeńskie w świetle Kodeksu Jana Pawła II.” *Prawo Kanoniczne* 27, nr 3-4:89-107.
- Pawluk, Tadeusz. 1996. *Prawo Kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*. T. 3, *Prawo małżeńskie*. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne.
- Pinto, Pio Vito. 1993. *I processi nel Codice di diritto canonico*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Sobański, Remigiusz. 1982. *Kościół jako podmiot prawa. Elementy eklezjologii prawnej*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Sobański, Remigiusz. 1990. *Diritto canonico e cultura giuridica*. Torino: G. Giappichelli Editore.

- Sosnowski, Andrzej. 2015. „Komentarz do kan. 1671-1673, art. 7-8 Ratio.” W *Praktyczny komentarz do Listu apostołskiego motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus papieża Franciszka*, red. Tomasz Skonieczny, 55-83. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
- Stankiewicz, Antoni. 2007. „Tytuł I Właściwość sądu.” W *Komentarz do instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. Tomasz Rozkrut, 11-55. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Subera, Ignacy. 1968. „Powstanie i rozwój właściwości sądów kościelnych w Polsce.” *Prawo Kanoniczne* 11, nr 3-4:57-80.
- Sztychmiller, Ryszard. 2006. „Tytuł II Właściwość sądu. Tytuł III Trybunały.” W *Proces małżeński według Instrukcji Dignitas connubii*, red. Tomasz Rozkrut, 58-121. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.

Właściwość sądu w sprawach o nieważność małżeństwa

Streszczenie

W opracowaniu autor przedstawia normy dotyczące właściwości sądowej przy orzekaniu spraw o nieważność małżeństwa. Analizując rozwój prawa kanonicznego wskazuje na dokumenty historyczne, niejako prezentując genezę współcześnie obowiązujących norm.

Słowa kluczowe: trybunał kościelny, nieważność małżeństwa, właściwość sądu, prawo procesowe

The Competent Tribunal in Cases to Declare the Nullity of Marriage

Summary

In this paper the author presents the standards for jurisdiction about deciding cases of nullity of marriage. Analyzing the development of canon law indicates the historical documents, somehow showcase the genesis of contemporary norms.

Key words: ecclesiastical tribunal, nullity of marriage, jurisdiction of the court, procedural law

Information about Author: IGOR KILANOWSKI, J.C.L. – Ph.D. student, Department of Law on Ministry of Teaching, Faculty of Canon Law at the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw; ul. Drogomińska 12 m. 20, 01-361 Warszawa, Poland; e-mail: igorkilanowski@wp.pl